

Een rode draak en ander ongedierte in middeleeuws Wales

Lauran Toorians

Nergens in het moderne Europa lijkt de draak zo alomtegenwoordig als in Wales.¹ Niet alleen wordt de vlag van dit land gesierd door een grote rode draak, ook de toeristenindustrie maakt van dit motief dankbaar gebruik wanneer wat voor voorwerp dan ook een Wels karakter dient te krijgen. De geschiedenis van die rode draak in Wales is een lange, en het beeld heeft meer diepgang dan een willekeurig souvenir zou doen vermoeden. Voor een Welsman met enig nationaal besef, is deze draak ook veel meer dan een heraldisch dier dat toevallig op de nationale vlag terecht kwam; de rode draak symboliseert de natie zelf, en kan worden beschouwd als uiting van de nog steeds niet verdwenen hoop op een nationale onafhankelijkheid voor Wales.²

De geschiedenis van deze rode draak vindt zijn oorsprong in de Romeinse bezetting van het zuidelijke deel van Groot-Britannië. In de Romeinse legioenen werd vaak een ‘draak’ (*draco*) als standaard of veldteken meegevoerd, en de inheemse Britse (= Keltische) bevolking lijkt dit symbool te hebben overgenomen.³ In elk geval kreeg het woord *draco* in het Brits de betekenis ‘aanvoerder’. De Middewelze (en de moderne) vorm van het woord is *draig*. Als afgeleide betekenissen ontwikkelden zich al vroeg ‘legertroep onder leiding van een aanvoerder’, ‘groep’ en ‘natie’.⁴ Het is dan ook in deze zin dat we de rode draak van de huidige vlag van Wales moeten begrijpen: als symbool van het Welse volk. Als er al sprake is van zoiets als een ‘monster’, dan is die associatie eerder van toepassing op juist de tegenstander van deze rode draak, gesymboliseerd door een witte soortgenoot.

Om de geschiedenis van dit symbool te volgen, staan ons een aantal verhalende bronnen ter beschikking. Daaruit wordt onder meer duidelijk dat de historische kern waar deze verhalen omheen werden geweven nauw verwant is met de historische achtergronden die we kunnen aanwijzen voor de persoon Arthur. Het beginpunt voor beide is mogelijk zelfs identiek. De ideologische relatie tussen Arthur en het symbool van de draak bleef steeds bestaan, ook al gingen beide verhaallijnen elk hun eigen weg.⁵ Tevens laat zich aan de hand

¹ Dit artikel verscheen eerder in *Ollodagos* 16 (2001) 3-24. Hier zijn slechts enkele minieme verbeteringen en een enkele aanvulling aangebracht.

² Een helder overzicht van de draak als Wels nationaal symbool vormt Carl Lofmark (edited by G.A. Wells), *A History of the Red Dragon*. Welsh heritage series 4 (Llanrwst 1995). Helaas kreeg ik dit boekje pas in handen toen dit artikel was voltooid. Lofmark behandelt het onderwerp in een breder perspectief dan ik hier doe en trekt de lijn door tot in de moderne geschiedenis van Wales.

³ De term ‘Brits’ wordt hier gebruikt in zijn taalkundige betekenis. Het is de naam voor de Keltische taal die in Groot-Britannië werd gesproken ten tijde van de Romeinse overheersing. Afstammelingen van het Brits zijn het huidige Wels en Bretons, en het eind achttiende eeuw uitgestorven Cornisch. Voor een taalhistorische definitie zie Kenneth H. Jackson, *Language and History in Early Britain; a chronological survey of the Brittonic languages 1st to 12th c. A.D.* (Edinburgh 1953). Overeenkomstig spreken we over de Keltische bevolking in deze periode ook als Britten. Ten overvloede dient duidelijk te zijn dat Engeland slechts een deel van Groot-Britannië is, en deze naam in dit artikel uitsluitend in die beperkte betekenis wordt gebruikt. De bijbehorende bevolkingsgroep heet Angelsaksisch, of – in meer recente perioden – Engels.

⁴ Zie de uitvoerige opmerking hierover in Rachel Bromwich (ed. and transl.), *Trioedd Ynys Prydein* [‘De triaden van het eiland Brittannië’] (Cardiff 1961) 93-95. Zie verder ook Patrick Sims-Williams ‘Gildas and vernacular poetry’ in Michael Lapidge & David Dumville (eds) *Gildas: New Approaches* (Woodbridge 1984) 186-187, waar ook wordt uiteengezet dat soms het woord *sarff* ‘slang’ werd gebruikt als synoniem voor *draig*, en p. 189 voor de etymologie.

⁵ Voor de associatie van Arthur met de draak (onder meer als standaard en als helmteken), zie o.a. ook Lofmark, *A History of the Red Dragon* (als in noot 2) 49-52. De Welse Arthurtraditie wordt in groot detail behandeld in Rachel Bromwich, A.O.H. Jarman & Brinley F. Roberts (eds), *The Arthur of the Welsh. The Arthurian Legend in*

van deze bronnen illustreren hoe de diverse motieven in de belevingswereld van de middeleeuwse Welse vertellers met elkaar in verband stonden, en welke ordenende rol de zogenaamde *triaden* daarin speelden.

Gildas

In het begin van de vijfde eeuw (c. 410) trokken de Romeinen zich definitief uit *Brittannia* terug. De Britten waren daarmee plotseling weer volledig op zichzelf aangewezen. Na meer dan driehonderd vijftig jaar Romeinse overheersing zagen zij zich nu voor het probleem gesteld in politiek en in defensief opzicht zichzelf te moeten bedruipen.

De uiterst schaarse bronnen die ons ter beschikking staan, geven de indruk dat het geromaniseerde gebied al snel in verschillende ‘vorstendommen’ uiteenviel, en dat de lokale vorsten daarvan grofweg twee verschillende wegen opgingen: of zij kozen ervoor zoveel mogelijk van hun Romeinse erfenis in stand te houden, of zij zochten een hernieuwde aansluiting bij hun inheems-Keltische wortels. Een deel van de bevolking dat zich sterk met het Romeinse Rijk identificeerde, trok de krimpende grenzen van het Rijk achterna en verliet het eiland. Het is aan deze emigranten dat Bretagne zijn Bretonse (Britse) karakter dankt. Anderen vestigden zich in Normandië, waar zij later volledig opgingen in de cultuur van de Noormannen/Normandiërs, en in het noordwesten van Spanje (Gallicia).⁶

Onze enige directe bron voor deze periode is een korte tekst van de Britse monnik Gildas: ‘Over de ondergang van Brittannië’ (*De excidio Britonum*).⁷ Dit boekje ontstond c. 540 en is in wezen een donderpreek waarin Gildas vreselijk tekeer gaat tegen de groep koningen die voor de meer inheems-Keltische richting kozen. De boutade bestaat voor een groot deel uit bijbelcitaten en kan beslist niet worden beschouwd als een ‘neutrale observatie’.

Een van de Britse vorsten die Gildas beschrijft, wordt door hem *superbus tyrannus* (‘trotse alleenheerser’) genoemd.⁸ Deze zou het zijn geweest die een groep Saksen – ‘gehaat door zowel de mensen als door God’ – uitnodigde om zich in het zuidwesten van het eiland te vestigen. De bedoeling hiervan was, om net zoals de Romeinen dat eerder hadden gedaan, deze barbaren als bondgenoten te paaien en hen in te zetten bij de verdediging van het grondgebied. Dit bleek echter een hachelijke onderneming en het liep niet goed af. De Saksen

Medieval Welsh Literature (Cardiff 1991). Een uitstekende inleiding biedt ook O.J. Padel, *Arthur in Medieval Welsh Literature*. *Writers of Wales* (Cardiff 2000) waarin Arthur nadrukkelijk als een uitsluitend literair personage wordt opgevat. De oudste Welstalige bronnen betreffende Arthur worden besproken (en vertaald) in Laurant Toorians, ‘Arthur in de vroegmiddeleeuwse traditie in Wales’, *Kruispunt* 188 (Brugge, maart 2002) 102-142 (en elders op deze website).

⁶ Recent over deze periode, en met een uitvoerige bibliografie: Christopher A. Snyder, *An Age of Tyrants. Britain and the Britons, A.D. 400-600* (Stroud 1998). Voor Bretagne, zie Léon Fleuriot, *Les origines de la Bretagne; l’émigration* (Parijs 1980); voor Gallicia Gildas Bernier, *Les chrétiens bretonnes continentales depuis les origines jusqu’au IX^e siècle*. Dossiers du CeRAA E, 1982; Travaux du Laboratoire d’Anthropologie Préhistoire-Protohistoire et Quaternaire Armoricains, 1982 [titelpagina: Les chrétiens bretonnes continentales des origines à 850. Thèse soutenue à l’Université de Haute-Bretagne le 20 Juin 1980] (Rennes 1982) 115-124. Een belangrijke samenvatting van de huidige stand van de wetenschap biedt Gwenaël Le Duc, ‘The colonisation of Brittany from Britain. New approaches and questions’, in Ronald Black, William Gillies & Roibeard Ó Maolalaigh (eds), *Celtic Connections. Proceedings of the tenth International Congress of Celtic Studies*. Volume One: Language, literature, history, culture (East Linton [Edinburgh] 1999) 133-151.

Dat zich aan de tussenliggende Atlantische westkust van Frankrijk geen Britten vestigden, wordt wel verklaard door het feit dat de bevolking daar het Ariaanse christendom aanhing en in de ogen van de Rome-getrouwe Britten dus ketters was. Kleinere groepen Britten kwamen overigens ook elders binnen het Westromeinse Rijk terecht.

⁷ Gildas, *The Ruin of Britain and other works*. Ed. and transl. by Michael Winterbottom. *History from the Sources* 7 (London and Chichester 1978). De titel van het werk wordt afgekort als DEB.

⁸ DEB 23.1. Overigens wordt een andere Britse vorst (Maglocunus / Maelgwn) in DEB 33.1 voorzien van het epitheton *insularis draco*. Zie hierover Patrick Sims-Williams ‘Gildas and vernacular poetry’ (als in noot 4) 184, met een bespreking van eerdere literatuur.

werden steeds veeleisender, en toen zij bespeurden dat er van de kant van de Britten nauwelijks verzet te verwachten viel, lieten zij steeds meer volksgenoten – en anderen – de Noordzee oversteken en begonnen zij in hoog tempo steeds meer gebied in bezit te nemen.⁹

Dit verhaal over de komst van de Angelsaksen naar Groot-Brittannië, en daarmee over de vestiging van Engeland, werd onder andere overgenomen door de Angelsaksische geschiedschrijver Beda. In diens ‘Geschiedenis van de Kerk van Engeland’ (*Historia ecclesiastica gentis Anglorum*), voltooid in 731, vinden we dit verhaal in de hoofdstukken vijftien en zestien van het eerste boek.¹⁰ Dat Gildas daarbij een van Beda’s bronnen was, wordt door hemzelf bevestigd. In essentie wordt dit verhaal over de komst van de Angelsaksen nog steeds als historisch geaccepteerd. Het wordt gesteund door resultaten van archeologisch onderzoek.

Maar in tegenstelling tot Beda was Gildas een Brit, en meer dan bij de Angelsaksen, bleef dit verhaal aan Britse zijde steeds een rol spelen in de historiografische traditie en in de literatuur. Het snelle en omvangrijke terreinverlies aan een ‘barbaars’ (niet geromaniseerd) en heidens volk moet voor de Britten dan ook een traumatische ervaring zijn geweest.

In andere (latere) bronnen, heet de Britse vorst die de eerste Saksen uitnodigde *Vortigern*. Letterlijk vertaald, betekent die naam zoiets als ‘hoge koning’ of misschien ook wel ‘superkoning’.¹¹ Er bestaat dan ook nauwelijks twijfel over dat Gildas’ *superbus tyrannus* daar gewoon de Latijnse vertaling van is. Belangrijk voor het vervolg is ook dat Gildas beschrijft hoe in het jaar van zijn (Gildas’) geboorte, vierenveertig jaar voordat hij ‘Over de ondergang van Brittannië’ schreef, een Brits leger er bij de heuvel (van) *Badon* (*Badonicus mons*) in slaagde de oprukkende Angelsaksen een vernietigende nederlaag toe te brengen. Wanneer onze datering van ‘Over de ondergang van Brittannië’ juist is, moet die veldslag dus hebben plaatsgevonden kort voor 500. Gildas geeft voor de aanvoerder in deze slag geen naam. Regelmatig wordt (zonder veel omhaal) de enkele regels eerder door Gildas genoemde *Ambrosius Aurelianus* met deze overwinning in verband gebracht.

Dit is echter interpretatie en strikt genomen legt Gildas geen enkel direct verband tussen beide namen. Eerder lijkt hij in de hoofdstukken 25.2-3 en 26.1 van *De excidio Britonum* een chronologisch verhaal te vertellen waarin Ambrosius Aurelianus voorafgaat aan de slag bij de heuvel (van) *Badon*. Onder Ambrosius, een ‘Romein’ (*Romanae gentis*) en zoon van ouders ‘die het purper hadden gedragen’, kregen de Britten voor het eerst weer greep op de situatie en wisten zij de invallende Angelsaksen te weerstaan. Vanaf dat moment was er sprake van een soort machtsevenwicht dat standhield ‘tot het jaar van de overwinning bij de heuvel (van) *Badon*’ (*usque ad annum obsessionis Badonici montis*). Sindsdien hadden weliswaar de ‘buitenlandse’ oorlogen opgehouden, maar nog niet de interne strijd (*cessantibus licet externis bellis, sed non civilibus*; DEB 26.2). Over de familie van Ambrosius vermeldt Gildas verder nog dat ‘zijn afstammelingen in de tegenwoordige (dus in

⁹ De exacte herkomst en ‘etnische’ samenstelling van deze invallers blijft stof van discussie. De meest gangbare benaming onder historici is ‘Angelsaksen’, naar wat wel wordt beschouwd als de twee belangrijkste groepen: Angelen en Saksen. In de Germaanse talen is het de eerste naam die in het spraakgebruik de overhand kreeg en die voortleeft in de benamingen *English*, *Engels*, e.d. In de Keltische talen daarentegen, bepaalden de Saksen het beeld. In het Wels is dus altijd ‘Saks’ (Modern Wels *Sais*) de algemene aanduiding voor ‘Engelsman’ (of ‘Angelsaks’) geweest. (Vergelijk ook het Schotse derogatief *Sassanach*.)

¹⁰ B. Colgrave & R.A.B. Mynors (eds), *Bede’s Ecclesiastical History of the English People* (Oxford 1969) (Latijnse tekst plus Engelse vertaling); Bede, *A History of the English Church and People*. Translated and with an introduction by Leo Shirley-Price. Revised by R.E. Latham (Harmondsworth 1968) (alleen vertaling).

¹¹ Een meer archaische vorm van de naam is overgeleverd door Beda en luidt *Vertigerno* (dus met een ander voorvoegsel). De vertaling hiervan is ‘overkoning’. Cf. David N. Dumville, ‘A new chronicle-fragment of early British history’, *English Historical Review* 88 (1973) 312-314 (herdrukt in David N. Dumville, *Histories and Pseudo-histories of the Insular Middle Ages* (Aldershot 1990) nr VI).

Gildas') tijd beduidend minder kwaliteiten hebben dan hun grootvader' (*cuius nunc temporibus nostris suboles magnopere avita bonitate degenaverit*).

Omdat bij dit alles een absolute chronologie ontbreekt, en deze zich ook niet met redelijke zekerheid laat reconstrueren, blijft mogelijk dat Ambrosius Aurelianus (ook) de aanvoerder was in de slag bij de heuvel (van) *Badon*. Alleen in dat geval mogen we uitgaan van een identiteit tussen Ambrosius en de pas in latere bronnen genoemde Arthur. In het andere geval gaat het om twee verschillende personen. Blijkbaar bestond deze onduidelijkheid al vroeg in de middeleeuwen ook in Wales.

Nennius

De volgende Britse bron waarin we deze tradities terugvinden is de zogenaamde 'Geschiedenis van de Britten' (*Historia Brittonum*), een compilatiewerkje dat waarschijnlijk in 829/30 ontstond in het noorden van Wales en dat wordt toegeschreven aan een verder onbekende Nennius.¹² Hoewel het onderzoek naar Nennius' bronnen nog in volle gang is, mogen we toch wel aannemen dat hij inderdaad – zoals de proloog tot zijn 'Geschiedenis' suggereert – ook inheemse Welstalige bronnen gebruikte. Alleen al zijn vaak haperende Latijn, waar het Wels soms nog letterlijk vertaald in te herkennen is, en het voorkomen van verschillende Welse namen en termen, ondersteunen deze veronderstelling.¹³ Een van de stukken in deze *Historia Brittonum* waaraan zo'n Welstalige traditie ten grondslag lijkt te liggen, handelt over het noodlottige einde van Vortigern. In dit verhaal speelt ook een *Ambrosius* een rol.

Het verhaal zoals Nennius dat vertelt, bevat een aantal elementen die beslist niet historisch kunnen zijn en die erop wijzen dat deze geschiedenis al in de negende eeuw een legendarisch karakter had aangenomen. Voor de ontwikkeling van de ideologie rond de Welse draak vormt deze episode uit de 'Geschiedenis van de Britten' dan ook een belangrijk startpunt.

In het nauw gedreven door de steeds opdringeriger wordende Saksen, zocht Vortigern – zo verhaalt Nennius – een veilige plek om zich terug te trekken. Als geschikte plaats wezen zijn hofmagiërs de zuidhelling aan van de berg Snowdon in het noordwesten van Wales. Driemaal liet de vorst op die plaats bouw materiaal in gereedheid brengen, en driemaal verdween in een enkele nacht de hele handel spoorloos. Opnieuw raadpleegde Vortigern zijn magiërs, die hem deze keer lieten weten, dat 'tenzij je een kind zonder vader vindt, en het doodt en de burcht met zijn bloed besprenkelt, zal hij [de burcht] nooit gebouwd worden.'¹⁴

Ver in het zuidoosten van Wales – dus zo ver van de bouwplaats als binnen Wales maar enigszins mogelijk is – weten vervolgens de magiërs inderdaad een kind zonder vader te vinden. Het blijkt een nogal eigenwijs jongetje te zijn. De knaap gaat met de magiërs in

¹² Nennius, *British History and The Welsh Annals*. Ed. and transl. by John Morris. History from the Sources 8 (London and Chichester 1980). Een oudere editie die alleen al vanwege de zeer uitvoerige annotaties nog steeds van belang is, is die door Ferdinand Lot, *Nennius et L'Historia Brittonum. Étude critique suivie d'une édition des diverses versions de ce texte*. 2 dln (Parijs 1934). Voor verwijzingen naar de tekst hanteer ik de afkorting HB plus hoofdstuknummer. Een Nederlandse vertaling van de hoofdstukken 36-42 en 47-48 is te vinden in Laurant Toorians 'Over Angelen en Britten. Moreel kwaad als "politieke erfzonde"', in Cors van der Burg & Lourens Minnema (red.), *In de ban van het kwaad. Het kwaad in religieuze verhalen wereldwijd* (Zoetermeer 2004) 258-269.

Het onderzoek naar deze bron wordt voor een groot deel gedragen door David N. Dumville uit Cambridge. Een aantal belangrijke artikelen van zijn hand zijn gebundeld in: David N. Dumville, *Histories and Pseudo-Histories of the Insular Middle Ages* (Aldershot 1990). Dumville trekt de historiciteit van de persoon Nennius sterk in twijfel. De naam is echter een al te handig etiket voor deze bron om hem zomaar prijs te geven.

¹³ Voorbeelden van dergelijk letterlijk vertaald Wels zijn verzameld en geïllustreerd door sir Ifor Williams in zijn lezing 'Hen chwedlau' [= Oude verhalen], gepubliceerd in de *Transactions of the Honourable Society of Cymmrodorion*, Sessions 1946-47 (1948) 28-58.

¹⁴ HB 40. Mijn vertaling, zoals ook voor de overige citaten in dit artikel.

discussie en verklaart de ware toedracht van de verdwijnende bouwmaterialen. Die verklaring luidt als volgt:¹⁵

‘Er bevindt zich een poel in [= onder?] de fundering; kom en graaf, en je zult die vinden.’ Zij kwamen en groeven, en de holte viel open. De jongen zei tegen de magiërs: ‘Laat me zien wat er in de poel is.’ Maar zij zwegen en konden het hem niet verklaren. Dus zei hij tot hen: ‘Ik zal het jullie tonen. Je zult ontdekken dat daar twee vaten in zijn.’ Zij kwamen, en zagen dat het zo was, en de jongen zei tot de magiërs: ‘Wat zit er opgesloten in die twee vaten?’ Maar zij zwegen en konden het hem niet zeggen. En hij verklaarde: ‘Daar is een doek binnen in hen. Scheidt hen en je zult die vinden.’ De koning beval hen de vaten van elkaar te scheiden, en een opgevouwen doek werd gevonden zoals hij gezegd had. Opnieuw vroeg hij de magiërs: ‘Zeg mij wat er in de doek is.’ Maar zij wisten het niet, en dus liet hij het hen zien: ‘Twee wormen zijn erin, de een wit, de ander rood. Vouw de doek open.’ Zij ontvouwden de doek, en vonden twee slapende wormen. De jongen zei: ‘Wacht, en kijk wat de wormen doen.’

De wormen ontwaken en vallen elkaar aan. Eerst lijkt de witte de sterkere te zijn, maar dan krijgt de rode de overhand. Hij jaagt de witte worm van de doek en achtervolgt hem door de poel, waarna de doek verdwijnt. Na deze visionaire verklaring – want het is een visioen wat hier wordt beschreven – blijven de hofmagiërs van Vortigern nog steeds in gebreke. Het is dan ook opnieuw de jongen die de betekenis van dit alles aan de vorst verklaart:¹⁶

‘De doek vertegenwoordigt uw koninkrijk, en de twee wormen zijn twee draken. De rode worm is uw draak, en de poel vertegenwoordigt de wereld. En de witte is de draak van het volk dat vele mensen en grondgebieden in Brittannië in bezit heeft genomen [i.c. de Angelsaksen] en zich al bijna uitstrekt van zee tot zee. Maar later zullen onze mensen opstaan, en dapper zullen zij de Saksen over zee terugwerpen.’

Vervolgens krijgt Vortigern nog het advies zijn heil elders te zoeken – hij zal het overigens niet vinden – en kondigt het kind aan op de plek van het visioen te zullen blijven. Als de vorst hem ten slotte naar zijn naam vraagt, zegt de jongen: ‘Ik wordt Ambrosius genoemd (...) mijn vader was een van de consuls van Rome.’ In wat een glos lijkt te zijn, voegt de tekst daar dan aan toe dat hij ‘Emrys de opperheer bleek te zijn’.

Ook Gildas had reeds gemeld dat de (voor)ouders van Ambrosius Aurelianus ‘het purper hadden gedragen’. *Emrys* is de regelmatige Welse vorm van de uit het Latijn ontleende naam Ambrosius, de titel ‘opperheer’ geeft Nennius in het Wels (*gwledig*).

Dat hier in historisch opzicht het een en ander mis is, zal duidelijk zijn. Wanneer het kind Ambrosius/Emrys dezelfde persoon zou zijn als Gildas’ legeraanvoerder Ambrosius Aurelianus, dan zou hij niet alleen zijn eigen profetie ten uitvoer brengen, hij zou tijdens de slag bij *Badon* ook een man op leeftijd moeten zijn geweest. Dat is uiteraard niet erg waarschijnlijk, al valt over de leeftijd weinig met zekerheid te zeggen. De geschiedenis met Vortigern en het kind Emrys zou zich moeten afspelen ergens rond of kort na 450. Emrys zou voor wat de chronologie betreft dus inderdaad probleemloos dezelfde Ambrosius Aurelianus van Gildas kunnen zijn die de Angelsaksen een eerste gevoelige nederlaag toebrecht. Indien hij echter ook de aanvoerder was in de slag bij de heuvel (van) *Badon*, dan moet hij toen toch

¹⁵ HB 42.

¹⁶ HB 42.

zeker tegen de vijftig hebben gelopen. Strikt genomen is dit alles niet onmogelijk, maar elke mogelijkheid om deze speculaties te toetsen ontbreekt ons.

Nennius noemt ook de slag bij de heuvel *Badon* en noemt Arthur als legerleider en overwinnaar in die slag.¹⁷ Hij is daarmee onze oudste bron die de naam Arthur aan deze overwinning verbindt. In alle latere tradities blijft deze verbinding tussen Arthur en de slag bij de heuvel *Badon* bestaan, terwijl het visionaire kind zonder vader Ambrosius/Emrys zal samensmelten met de figuur van Merlijn.¹⁸ Tevens identificeert Nennius *Badon* met Bath, waar de Romeinen al de warme bronnen exploiteerden.¹⁹

Arthur

Het verhaal van de twee draken in de poel werd een vast onderdeel van de Britse historiografie. We vinden het later dan ook terug bij Galfried van Monmouth (Geoffrey of Monmouth), die kan worden beschouwd als de vader van de Europese Arthurtraditie. In Galfrieds tijd (midden twaalfde eeuw) heeft het hele verhaal een apocalyptisch karakter gekregen: De slag bij *Badon* heeft niet geleid tot de ondergang van de Angelsaksen, dus moet het visioen wel naar de toekomst verwijzen.

In de tradities van Wales (evenals die van Bretagne en Ierland) bestond dergelijke profetische literatuur als een genre met een sterk politiek-propagandistisch karakter en waarin de ‘voorzegde jongeling’ (*mab darogan*) een vast thema is.²⁰ In die traditie is natuurlijk ook Ambrosius/Emrys zo’n ‘voorzegde jongeling’ (voorspeld door de magiërs van Vortigern), evenals de in een grot slapende Arthur. Van Arthur werd algemeen aangenomen dat hij niet dood en begraven was, maar ergens op een verborgen plek lag te slapen om op een opportuun moment in de toekomst weer te keren en zijn strijd tegen de bezetters alsnog te voltooien.²¹ In de politieke realiteit werden regelmatig helden, wier ster rees aan het firmament van de macht, door hun hofdichters geprezen als ‘voorzegde jongeling’.

De grootste vergissing werd daarbij wel gemaakt in 1485, toen de uit een familie van Anglesey stammende Harri Tudur het op Bosworth Field bracht tot Hendrik VII van Engeland, en daarmee de Engelse Tudordynastie vestigde. Zijn bewind bracht niet de verhoopde ondergang van het Angelsaksische Engeland, maar leidde juist tot een verdere knechting van Wales. Wel introduceerde hij de draak als heraldische wapendrager in de iconografie van de Engelse staatsmacht.²²

¹⁷ HB 56.

¹⁸ Een uitvoerige studie over Merlijn, diens Keltische antecedenten en het aanverwante materiaal, biedt Nikolai Tolstoy, *The Quest for Merlin* (Londen 1985). Wat kritischer, maar niet afwijzend tegenover Tolstoy, is A.O.H. Jarman, ‘The Merlin legend and the Welsh tradition of prophecy’ in: *The Arthur of the Welsh* (als in noot 5) 117-145.

¹⁹ HB 67.

²⁰ Zie het genoemde artikel van Jarman in noot 18 hierboven; R. Wallis Evans, ‘Prophetic poetry’ in: A.O.H. Jarman & Gwilym Rees Hughes (eds), *A Guide to Welsh Literature 2* (Llandybie 1979) 278-297; en Juliette Wood, ‘Prophecy in Middle Welsh tradition’, in de ook verder interessante bundel Hilda Ellis Davidson (ed.), *The Seer in Celtic and Other Traditions* (Edinburgh 1989) 52-65. Ook in Cornwall leefde het geloof in de wederkomst van Arthur als bevrijder. Hierover zijn echter uitsluitend indirecte bronnen overgeleverd.

²¹ Dit geloof moet wijd verbreid zijn geweest, niet alleen in Wales maar ook in Cornwall en Bretagne. De kerk voerde er regelmatig campagne tegen, en ook de ‘ontdekking’ van het graf van Arthur in Glastonbury (in 1191) kan worden gezien als een kerkelijk/koninklijke poging om deze anti-Engelse mythe te ontcrachten. Voor de Welse Arthur-traditie, zie het in noot 5 genoemde boek *The Arthur of the Welsh*.

²² Het uiteindelijke gevolg van de kroning van Harri Tudur was dat de Welse adel nog meer onder Engelse invloed kwam dan zij voorheen al stond, dat Wales – onder Hendrik VIII – volledig in het koninkrijk Engeland werd ingelijfd, en dat het gebruik van het Wels in elke openbare functie werd verboden. Vooral in het herdenkingsjaar 1985 verscheen – met name in Wales zelf – een groot aantal publicaties over dit gegeven. Een goede inleiding biedt David Rees, *The Son of Prophecy. Henry Tudor’s road to Bosworth* (Londen 1985), met een hoofdstuk over ‘Prophecy and politics’.

Zoals we in het verhaal van Nennius al zagen, kwam in het ‘oorspronkelijke’ visioen in het geheel geen draak voor. Het begrip ‘draak’ vinden we pas in de interpretatie van het visioen door het kind zonder vader. Het staat dan voor de macht van een vorst, of voor een volk (natie). In het visioen zelf werd dit begrip voorgesteld door ‘wormen’, en voor deze ‘wormen’ gebruikt Nennius in het Latijn het woord *vermes*. Hiervoor is overtuigend naar voren gebracht dat dit woord een vertaling is van het Welse *pryf*, waarmee allerlei kleinere dieren kunnen worden aangeduid. Het Nederlandse ‘ongedierte’ biedt daarvoor een aardig equivalent.

Dat in latere versies – vooral ook door Galfried van Monmouth – dit verhaal smeugiger is gemaakt door die draak letterlijk te nemen, heeft de diepere betekenis van het visioen verhold. Maar voor het nieuwe Anglo-Normandische publiek was die betekenis dan ook niet erg opportuun.

Ierse vertaling

Ter illustratie van de oorspronkelijke receptie van het verhaal, is het aardig de Middeliere vertaling van de *Historia Britonum* erbij te nemen. Deze ontstond in de tweede helft van de elfde eeuw en moet erg populair geweest zijn. In deze vertaling wordt voor de ‘wormen’ uit het visioen het Ierse woord *cruim* gebruikt, dat het directe etymologische equivalent is van Wels *pryf*. Bij de uitlegging van het visioen, waar het Britse Latijn van Nennius het woord *draco* bezigt, staat in het Iers simpelweg *nert*, een woord dat ook in het Wels voorkomt en dat ‘kracht, macht’, maar soms ook ‘legermacht, troep’, betekent.²³

Daar Ierland nooit onder Romeins gezag heeft gestaan, kenden de Ieren het woord *draak* namelijk niet – zoals de Britten – in zijn betekenis van ‘veldteken’, noch in de afgeleide betekenis ‘groep, natie’. Zij leenden het woord via het Wels.²⁴ Ook in Oudierse poëzie werd ‘draak’ wel gebruikt als epitheton voor een held of aanvoerder, maar hier lijkt over het algemeen toch de middeleeuwse betekenis van het woord meer te berusten op het fysieke voorkomen van het mythische dier (en het oorspronkelijke veldteken): ‘(vuurspuwend) reptielachtig monster’. Bij de vertaling van de *Historia Britonum* lijkt deze meer algemene betekenis dan ook niet van toepassing te zijn geweest in de verklaring van het visioen van Vortigern. De vertaler koos een ander woord.

Triaden

Naar goed Keltisch gebruik werd in Wales de traditionele kennis voor een belangrijk deel mondeling overgeleverd. Als geheugensteun diende daarbij een imaginair netwerk van drietallen waarin allerlei informatie over plaatsen en personen was vastgelegd. Van deze zogenaamde ‘triaden’ is in Wales een grote hoeveelheid overgeleverd en in een aantal gevallen laat de overlevering ook zien hoe deze triaden functioneerden om verhalen met elkaar in verband te brengen. Zo vinden we het opgraven van het ongedierte door Vortigern als een van de ‘drie begravingen en opgravingen van het Eiland Brittannië’.²⁵

De andere twee delen van deze triade betreffen de botten van Vortigerns zoon, waarnaar ook Nennius verwijst,²⁶ en het hoofd van Bran de Gezegende. Deze laatste vormt een van de hoofdpersonen in het tweede verhaal van de zogenaamde *Mabinogion*, een verzameling Middellwelse prozaverhalen uit de tweede helft van de elfde eeuw. In het betreffende verhaal wordt verteld hoe Bran opdracht geeft zijn hoofd na zijn dood te begraven

²³ A.G. van Hamel (ed.), *Lebor Bretnach. The Irish version of the Historia Britonum ascribed to Nennius* (Dublin [1932]) o.a. hfdst. 38.

²⁴ Patrick Sims-Williams ‘Gildas and vernacular poetry’ (als in noot 4) 189-190.

²⁵ *Trioedd Ynys Prydein* (als in noot 4). De betreffende triade is nr 37 in dit standaardwerk en is in twee varianten overgeleverd.

²⁶ HB 44.

in de Witte Heuvel in Londen (waarop tegenwoordig de Tower staat), ter verdediging van het eiland tegen invallers.²⁷ Het hoofd werd later weer opgegraven door Arthur, omdat die het ‘niet goed vond, dat het eiland werd verdedigd door de kracht van iemand anders dan hemzelf’.²⁸

Zoals uit de titel van deze triade al blijkt, werd het ongedierte dat Vortigern opgroef ook weer onder de grond gestopt. Het verhaal dat ons daarover is overgeleverd, is een uitwerking van weer een andere triade, en wel die over ‘de drie plagen (of tirannieën) die naar dit eiland kwamen, en niet een van hen keerde terug’.²⁹ Ook dit verhaal vinden we in de *Mabinogion*. Het is het kortste in de reeks, en draagt als titel ‘(Het verhaal/avontuur van) Lludd en Llefelys’. In dat verhaal is het Lludd, de koning van het Eiland Brittannië, die van de drie plagen te lijden heeft, terwijl zijn derde jongere broer Llefelys, die koning van Frankrijk is, hem de oplossingen aan de hand doet.

Lludd en Llefelys zijn zonen van koning Beli de Grote, die in de *Historia Regum Britannae* (‘Geschiedenis van de koningen van Brittannië’) van Galfried van Monmouth voorkomt als Heli. Bij Galfried heeft deze Heli slechts twee zonen en wordt Llefelys niet genoemd, en om dat te corrigeren is in een groot deel van de Welse versies van de *Historia Regum* het verhaal van Lludd en Llefelys ingevoegd.³⁰

Helemaal parallel lopen de triade en het verhaal niet, want in de triade bestaat de tweede plaag uit de ‘Wilde Picten’ en die komen in het verhaal niet voor. Daarvoor in de plaats, en niet als tweede maar als derde plaag, komt een grote man die bij een koninklijk feest steeds tijdens de eerste nacht binnensluipt. Wanneer iedereen slaapt, stopt hij alle aanwezige voorraden in zijn magische mand en gaat ermee vandoor. Dat is overduidelijk een sprookjesmotief, dat ook elders in de *Mabinogion* voorkomt. In de betreffende triade is daarentegen juist sprake van drie invallen door vreemde volkeren, dus groepen van mensen en geen individuen.

De eerste plaag, zowel in de triade als in het verhaal, is die van de *Coraniaid*, waarvan de triade nog meldt dat zij afkomstig waren uit Arabië. Ook de periode waarin zij arriveerden wordt vermeld, maar hier gebruiken niet alle overgeleverde handschriften dezelfde formulering. Zowel ‘in de tijd van Caswallawn de zoon van Beli’ als ‘in de tijd van Lludd de zoon van Beli’ komen voor, en het is niet echt meer uit te maken welk van de omschrijvingen de oorspronkelijke is. De *Coraniaid* vormden een magisch volk, waarvan het verhaal zegt dat

hun kennis/vaardigheid zo groot was, dat er geen gesprek in het hele eiland was, hoe zacht ook gesproken, waarvan zij geen weet hadden wanneer de wind er vat op kreeg. En daardoor kon hen geen kwaad worden gedaan.³¹

De verdelging van deze *Coraniaid* vindt plaats door middel insecten (opnieuw het woord *pryf*), die Lludd van zijn broer Llefelys krijgt. Een deel daarvan moet hij fijnstampen en in

²⁷ Karel Jongeling & Mick van Rootseler (red.), *De Mabinogion. Oude Keltische verhalen uit Wales* (Nijmegen 2001). Het betreffende verhaal is het tweede in de reeks: ‘Branwen, de dochter van Llyr’. De naam *Mabinogion* voor deze reeks verhalen berust op een negentiende-eeuwse vergissing, slechts de eerste vier verhalen worden ook in de teksten zelf omschreven als ‘de vier takken van het mabinogi’. ‘Standaard’-vertalingen in het Engels zijn die van Gwyn Jones & Thomas Jones, *The Mabinogion*. Everyman’s Library (London & New York 1974; 2de ed.) en van Jeffrey Gantz, *The Mabinogion* (Harmondsworth 1976).

²⁸ *Trioedd Ynys Prydein* (als in noot 4), nr 37R.

²⁹ *Trioedd Ynys Prydein*, nr 36.

³⁰ Zie hiervoor de introductie van de teksteditie, Brynley F. Roberts (ed.), *Cyfranc Lludd a Llefelys*. Mediaeval and Modern Welsh Series 7 (Dublin 1975); en Th.M.Th. Chotzen, ‘Le livre de Gautier d’Oxford. “L’Historia regum Britanniae”, les “Bruts” gallois et l’épisode de Lludd et Llevelys’, *Études Celtiques* 4 (1948) 221-254 (en i.h.b. 243-249).

³¹ *Cyfranc Lludd a Llefelys*, rr. 33-35 (mijn vertaling).

water oplossen. Dit water zal de Coraniaid vergiftigen, terwijl het Lludds eigen mensen ongedeerd zal laten. Hij roept het hele volk bijeen en besprenkelt de massa met het water.

Wie of wat de Coraniaid precies zijn, blijft zowel in de triade als in het verhaal onduidelijk. De naam lijkt te zijn afgeleid van het woord voor dwerg (*cor*) en is wellicht vergelijkbaar met Bretonse vormen als *korrandon* en *korriganed* die zoiets als ‘dwerg, gnoom, fee’ betekenen. Ook in de folklore van Wales lijken de Coraniaid nog lang een bekend gegeven te zijn geweest. Zo vinden we in een hymne die rond 1800 werd geschreven door Ann Griffiths (1776-1805) een evangelische oproep aan de Hottentotten, de ‘zwartste Coraniaid, barbaarse schare’.³²

De tweede plaag in het verhaal bestaat uit twee draken. Opnieuw is de eerste waarneming geen directe:³³

De tweede plaag was een schreeuw die iedere vooravond van mei werd gegeven over iedere haard in het Eiland Brittannië. En die ging door de harten van alle mensen, en sloeg hen zo met angst, dat de mannen al hun kleur en al hun kracht verloren, en de [zwangere] vrouwen hun vrucht. En de jongens en de meisjes verloren hun zinnen, en alle dieren en de bomen van de aarde en van de wateren bleven onvruchtbaar.

Het is weer Llefelys die de achtergrond van deze schreeuw verklaart en uiteenzet wat Lludd kan doen om aan dit onheil een einde te maken.³⁴

‘De tweede plaag,’ zei hij, ‘die er in je rijk is, dat is een draak. En de draak van een ander vreemd volk vecht met haar en tracht haar te overwinnen. En daarom,’ zei hij, ‘geeft jouw draak een verschrikkelijke schreeuw. En zo kom je dit te weten: laat nadat je bent thuisgekomen het eiland opmeten, in de lengte en in de breedte. En op de plek waar je het ware centrum vindt, laat op die plek graven. En laat dan een vat van de beste mede die gemaakt kan worden in die put plaatsen, met een doek van zijde over de bovenkant van het vat. En dan moet jij in eigen persoon daar de wacht houden, dan zul je de draken zien vechten in de gedaante van monsterlijke dieren. Maar tenslotte zullen zij in de gedaante van draken het luchtruim kiezen. En als allerlaatste, nadat de verschrikkelijke en woeste strijd hen zal hebben uitgeput, vallen zij in de gedaante van twee biggen op de doek. En de doek zinkt met hen, en zij trekken die mee tot op de bodem van het vat. En zij zullen de mede helemaal opdrinken, en dan in slaap vallen. En vouw dan meteen die doek om hen heen, en begraaft hen in de sterkste plaats die je in je rijk kunt vinden, in een stenen kist in de aarde. En zolang zij daar in die sterke plaats zijn, zal er geen plaag van een andere plaats naar het Eiland Brittannië komen.’

Of het in deze versie van het verhaal werkelijk een *embarrasment to the story-teller* was dat de draken symbolisch zijn voor twee strijdende volkeren, en geen ‘reële’ schrikwekkende monsters, zoals Rachel Bromwich beweert,³⁵ lijkt mij moeilijk te verdedigen.

Wanneer we aannemen dat juist de derde plaag – de hebbelijke reus met zijn magische mand-met-onbegrensde-inhoud – een vernieuwing is die de ‘Wilde Picten’ uit de triade vervangt, dan is daarmee al geïmpliceerd dat het bij deze draken om groepen of volkeren moet gaan, en niet om twee individuen die elkaar elke vooravond van mei te lijf gaan. Die implicatie is des te sterker, omdat er in de betreffende triade van draken helemaal geen sprake is: ‘Als derde: de plaag van de (Angel-)Saksen, met Horsa en Hengist aan hun hoofd.’ Het

³² Zie de inleiding bij *Cyfranc Lludd a Llefelys*, pp. xxxii-xxxiii.

³³ *Cyfranc Lludd a Llefelys*, rr. 35-41.

³⁴ *Cyfranc Lludd a Llefelys*, rr. 92-110.

³⁵ *Trioedd Ynys Prydein* (als in noot 4), pp. xciii-xciv (voetnoot).

verhaal van Lludd en Llefelys kan alleen dan als een uitwerking van deze triade worden beschouwd, wanneer we ook aannemen dat de verteller wist dat de strijd tussen Britten en Angelsaksen kon worden gesymboliseerd door de strijd tussen twee draken.

Archeologie en mythologie

Bij de ontknoping van de drakenepisode in het verhaal is nog opmerkelijk dat het ware centrum van het eiland zich in Oxford (*Rhydychen* in het Wels) blijkt te bevinden. Voor de keuze van juist deze plek is geen reden bekend, en Oxford speelt in de Welse traditie verder ook geen enkele rol. De sterkste plaats die Lludd in zijn rijk kan vinden om het ongedierte in op te bergen, is wel een door traditie en folklore voorbestemde plaats. Zoals we hierboven al zagen vestigde het kind zonder vader Emrys zich op de plek waar Vortigern zijn burcht wilde bouwen en de draken vond. Die plek heet sindsdien dan ook Dinas Emrys, ‘burcht van Ambrosius/Emrys’.³⁶ De plaats van Dinas Emrys ligt al sinds mensenheugenis verankerd in de tradities van Wales. Het betreft een heuvel onderaan de zuidelijke helling van Mount Snowdon, juist buiten het eveneens rijk met folklore bedeelde plaatsje Beddgelert. Lludd begraaft de ‘draken’ dus op dezelfde plaats als waar Vortigern ze later weer opgraaft. In dat opzicht zijn beide verhalen consistent ten opzichte van elkaar.

Archeologisch onderzoek heeft aangetoond dat Dinas Emrys al in de ijzertijd werd bewoond en daarna in verval raakte. In de vijfde eeuw, direct na het vertrek van de Romeinen uit Brittannië, werd de heuveltop opnieuw van fortificaties voorzien. Uit deze periode dateert niet alleen laat-Romeins aardewerk, waaronder een fragment van een olielampje met een Christusmonogram, maar ook een ingegraven stenen waterreservoir. In een later stadium (8ste tot 11de eeuw?), toen dat reservoir al in hoge mate was dichtgeslibd en verveend tot een moerassige poel, werd naast en gedeeltelijk over deze poel een rond en met stenen geplaveid platform aangelegd.³⁷ De suggestie dat hiermee Nennius’ ‘poel onder de fundering’ is teruggevonden is te mooi om hem niet serieus te overwegen. Aan ongedierte zal het in die poel niet ontbroken hebben – draken werden niet meer gevonden.

Minder tastbaar zijn de veronderstellingen die werden geuit in verband met een eventuele mythologische achtergrond van het verhaal van Lludd en Llefelys. In het oudste verhaal in de *Mabinogion* (*Culhwch en Olwen*, tevens het oudste bekende Arthurverhaal), verschijnt een Lludd Llaw Ereint: Lludd Zilverhand. Voor deze Lludd is wel betoogd dat hij oorspronkelijk Nudd heette (deze naam komt elders in het Wels ook voor) en dat het onder invloed van zijn bijnaam was dat zijn naam werd veranderd in het allittererende Lludd. Wanneer we dat accepteren, hebben we hier een volmaakte Welse tegenhanger van de Ierse Nuadha Airgedlámh, wiens bijnaam eveneens ‘zilverhand’ betekent. Deze Nuadha is de protagonist van het verhaal over de eerste slag van Magh Tuiredh (modern Moytura), waarin hij als koning van de Tuatha Dé Danann Ierland verovert op de Fir Bholgh. In die strijd verliest hij een arm die dan later door een zilveren kunstarm wordt vervangen.³⁸ Hoewel de exacte implicaties van al deze overeenkomsten bij lange niet duidelijk zijn, ligt het voor de hand ook een overeenkomst tussen Nuadha Zilverhand en de Lludd uit het verhaal van Lludd en Llefelys aan te wijzen: beide vorsten verdedigden hun volk met succes tegen een vreemd volk.

³⁶ Voorheen heette deze plaats (aldus Cyfranc Lludd a Llefelys, rr. 135-136) *Dinas Ffaraon Dandde* (‘Fort van de vurige farao’). Het is opmerkelijk dat deze naam ook al in samenhang met een rode draak lijkt voor te komen in de *gorchan* (‘het lied’) voor Maeldderw, een vroegmiddelwels gedicht waarvan de interpretatie ons nog steeds voor veel problemen stelt. De naam komt eveneens voor in triade 13 in *Trioedd Ynys Prydein* (zie ook Lofmark (als in noot 2) 47). Zie hierover ook *Cyfranc Lludd a Llefelys*, pp. xxxvi-xxxvii.

³⁷ *Cyfranc Lludd a Llefelys*, pp. xxxvii-xxxviii; Lloyd Laing, *The Archaeology of Late Celtic Britain and Ireland, c.400-1200 AD* (London 1975) 106-107; en Snyder, *An Age of Tyrants* (als in noot 6) 188-189.

³⁸ Zie Rachel Bromwich & D. Simon Evans (eds), *Culhwch and Olwen. An edition and study of the oldest Arthurian tale* (Cardiff 1992) 145 (met verdere verwijzingen).

Dat we vergelijkbare protagonisten vinden in verhalen in zowel Wales als in Ierland, zou op een hoge ouderdom van dit verhaalmotief kunnen wijzen. Het feit dat de voorchristelijke Britten een god Nodons (ook 'Nodens') kenden, zou er temeer op kunnen wijzen dat we hier een element hebben dat teruggaat op een voorchristelijke mythologie. Het is in elk geval de naam van deze god Nodons die voortleeft in zowel het Welse Nudd als in het Ierse Nuadha. Een Romano-Britse tempel waar Nodons werd vereerd, werd begin twintigste eeuw opgegraven in Lydney Park, aan de oevers van de Severn.³⁹ Of er in de verhalen over Nuadha en Lludd Zilverhand, of in het verhaal van Lludd en Llefelys, behalve (waarschijnlijk) de naam ook nog andere aspecten van Nodons en zijn cultus voortleven valt vooralsnog niet aan te tonen.

Alleen al het volledig ontbreken van de draken in de Ierse vertaling van Nennius en in (mogelijk) verwante Ierse tradities, maakt duidelijk dat Nodons met draken in ieder geval geen verband zal hebben gehad. De draak kwam de Welse traditie binnen als veldteken van de invallende Romeinen, en hoewel de interpretatie als vuurspuwend reptiel steeds meer ging overheersen, behield het monster steeds zijn symbolische waarde als representant van een volksgroep of natie. Het is ook deze symbolische waarde waarom niet alleen een rode draak de nationale vlag van Wales siert, maar waarom die vlag ook algemeen benoemd wordt als 'de rode draak': *y ddraig goch*.

³⁹ Zie John Carey, 'Nodons in Britain and Ireland', *Zeitschrift für Celtische Philologie* 40 (1984) 1-22; Proinsias Mac Cana, *Celtic Mythology* (Feltham 1983) 66; Ann Ross, *Pagan Celtic Britain. Studies in iconography and tradition* (London 1967; paberb. 1974) 230-233; Jan de Vries, *La religion des celtes* (Paris 1963) 108-112.